

УДК 800:001.2

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-14f-98-231-240

А. І. Бондаренко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Мовленнєві засоби пришвидшення перцептивного часу в поетичних текстах українського авангардизму

У пропонованій статті суб'єктивний час схарактеризовано як широке культурологічне поняття. З'ясовано моделювання ритмічності перцептивного часу художніх текстів у їхніх зв'язках із музичними, кінематографічними творами. Зміну мовно-стилістичних засобів у літературному тексті порівняно до монтажу в кінематографі та ритму, інтонації, подієвості в музичному мистецтві. Акцентовано, що кожен різновид культурологічного часу, зокрема словесно-художнього, характеризують специфічні засоби динамізації, дані в сприйнятті. Згущення перцептивного часу в аналізованих текстах авангардизму супроводжує аксіологічне перекодування компонентів референційних сфер "людина", "машина", "минуле", "майбутнє" та ін. На тлі компресії перцептивного часу аксіологічна модальність взаємодіє з деонтичною.

Порушено проблему зв'язку моделей перцептивного часу зі світоглядно-естетичною системою авангардизму. Активізація внутрішньотекстової темпоральності виявляє себе як релевантна ідейно-художнім інтенціям авангардистів. Пояснено роль мовно-стилістичних одиниць у прискоренні перцептивного часу. Проаналізовано взаємодію мовленнєвих форм задля його моделювання, що полягає в конвергенції різнорівневих лінево-стилістичних засобів. Доведено, що для компресії перцептивного часу актуалізовано засоби фоносемантичного (повтори фонокомплексів, лейтмотивний звукопис), лексико-семантичного (лексичний повтор, використання неолексем), семантико-синтаксичного рівнів (оказіональна сполучуваність, парцеляція). В основі часового ритму перебувають перцептивні зорова, слухова та ін. опори. Мова як друга сигнальна система збагачує враження, уявлення, прискорюючи суб'єктивний час поетичних текстів.

Ключові слова: перцептивний час, мовленнєві засоби моделювання перцептивного часу, авангардизм, повтор, парцеляція.

Постановка проблеми. Час є не тільки формою існування матерії, четвертою буттєвою координатою, а й культурно-мистецькою категорією.

А. Лайтман, американський фізик і письменник, у романі "Сни Ейнштейна" зображує 30 типів часу, із-поміж яких – уповільнений та

пришвидшений. Риси перцептивного часу є міждисциплінарною культурологічною проблемою. У пропонованій розвідці йтиметься про лінгвальні засоби моделювання суб'єктивного часу, для розуміння феномену якого доцільно звернутися передусім до фактів культури.

Перцептивний час – широке культурологічне поняття. Уявлення про керування швидкістю темпорального перебігу використовують у народній культурі, різних видах мистецтва (за допомогою специфічних засобів). С. Толстая наводить приклад часової компресії в слов'янських магічних обрядодіях, під час яких жінки встигали виткати оберегові сорочки для воїнів, яких виряджали на поле бою, за одну ніч. Низку прикладів зміни часоритму в культурному просторі можна продовжити. Хтонічна істота нижчої міфології Чугайстер відома завдяки приписуваній здатності грою на сопілці зупиняти час. Згущення або розрідження перцептивного темпорального завдяки подієвості, інтонації та ритміці демонструють за допомогою музичних засобів.

У кіномистецтві динаміку візуалізації організовують за допомогою фрагментування. У статті "Четвертий вимір у кіно" С. Ейзенштейн веде мову про "інтелектуальний монтаж", який виникає на перетині конкретно-чуттєвого та розумового подразнення "в тканинах вищої нервової системи апарату мислення" [3, с. 68]. Ю. Лотман звертає увагу на те, що в "кіномові" кадр постає як динамічне явище, внутрішня структура якого нагадує троп (метафору, метонімію та ін.): у ньому можна знайти означуване й означник.

Ще І. Франко наголошував, що в поетичному творі просторове сприйняття неможливе без рухового та навпаки. Тому основу динамічності віршового тексту вчений проєктував на поступ пізнання, яке полягає у видобуванні інформації з художніх засобів, адже в поезії почуття "замітно переходить у домену чисто інтелектуальної праці" [8, с. 130]. П. Флоренський висловлювався про відносність перебігу, аритмічність словесно-художнього часу, який пульсує, стає більш концентрованим або розрідженим, уповільненим чи інтенсивним, іде вперед та зупиняється. Ю. Степанов зауважував, що в радянську епоху час уявляли якоюсь прирученою твариною, рух якої можна прискорити батоном, що ілюструвало використання сюїти Г. Свиридова "Час, уперед!" перед щоденним показом інформаційної програми "Час" [3]. Такі спостереження є актуальними й нині: дискурс авангардизму зорієнтовано на культ поступу, швидкості, динаміку вражень, якої досягають уживанням низки лінгвостилістичних засобів.

Зміну мовно-стилістичних ресурсів у літературному творі можна прирівняти до монтажу, музичної подієвості та ритмічності. Такий

спосіб добору, поєднання інтегрує різні види мистецтва у відношенні до художньої темпоральності. З іншого боку, кожен різновид культурологічного часу, зокрема словесно-художнього, характеризують специфічні засоби уповільнення та динамізації, дані в сприйнятті. О. Чичерін у праці "Ритм образу. Стилістичні проблеми" пов'язує швидкість перебігу поетичного часу з розміром вірша, тобто встановлює співвідношення між рухом сприйняття й інтенсивністю наголошування. Прискорення часу віршових текстів залежить від художніх засобів, які демонструють статику та динаміку часоруху словесної матерії. Чинником указанного процесу В. Чередниченко вважав зсув у мовній картині світу. Й. Бродський підкреслював, що швидкість часу в поезії визначають ритм, паузи, "темперамент" твору та ін. [2]. З. Тураєва вперше системно розглянула мовні засоби компресії та розрідження текстового часу, виявлені в безсполучниковості, наявності приєднувальних конструкцій, використанні дієслів, а також повторів різних типів [7]. Отже, поняття динамічності суб'єктивного часу художніх творів учені пов'язують з інтенсивністю в її кількісному та якісному виявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом перцептивний час дослідники розглядають у межах субкатегорії суб'єктивного темпорального та пов'язують передусім із художнім висловлюванням. О. Тарасова вбачає в текстовому часі відчуття теперішнього, минулого та майбутнього, відображене в переживаннях [6, с. 25]. А. Бондаренко аналізує найбільш поширені лінгвостилістичні засоби динамізації поетичних текстів ХХ ст. [1]. Проте на матеріалі текстів українського авангарду аналізовану субкатегорію докладно не розглянуто.

Виділення раніше не досліджених частин основної проблеми. За основу виміру часу поетичних текстів лінгвісти беруть наголошування, повтори, приєднувальні конструкції, номінативні речення та ін. Проте причини й механізми використання мовленнєвих засобів задля інтенсифікації перцептивного часу, зокрема в авангардистських поетичних текстах ХХ ст., потребують уточнення. Зокрема, постає питання про релевантність його компресії до:

- а) світоглядно-естетичних настанов авангардизму;
- б) семантики ключових і наскрізних слів текстів авангардистських поезій;
- в) стилістичної взаємодії мовленнєвих ресурсів різних рівнів.

Тому **метою** дослідження є встановлення шляхів і механізмів зв'язку мовленнєвих засобів, використаних для моделювання перцептивного часу поетичних текстів, з естетикою авангардизму в

цілому та семантико-стилістичною, ідейно-художньою організацією творів зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо одиницею перцептивного часу прозового тексту є подія, то в поетичному елементи динамізації знайти складніше, що, проте, не перешкоджає науковому пошуку в цьому напрямку. Щоб визначити ритм такого часоруху, дослідник має знайти певну опору, яка є стереотипною та відтворюваною. У мовно-стилістичному відношенні текст вірша утворюють засоби та прийоми, послідовність яких не є безвідносною до того, у який спосіб відбувається рух думки. Це й стимулює динаміку семантичних зрушень, конкретно-чуттєвих уявлень. У такому сенсі доцільно говорити про суб'єктивний час поетичних творів як форму існування словесної матерії, динамку образів й ідей.

Моделювання перцептивного часу пов'язане з естетичними особливостями мистецтва. Поетика авангардизму спирається на експериментування зі словесною оболонкою, наслідком чого є формування фоносемантичних повторів, актуалізованих у звукописі, основу якого становлять формально стереотипні, які сегментують текст як словесні кадри, і відмінні в семантичному плані мовленнєві форми. Завдяки насиченості засобами естетично вагомий мовотворчості лірика є своєрідним "компактним" матеріальним носієм знань про світ, проте ці відомості постають перед реципієнтами не в статичному вигляді, а виникають, розвиваються. У поетичних текстах українського авангарду, наприклад, спостерігаємо взаємодію лейтмотивного звукопису та парцеляції як засобу експресивного синтаксису, що веде до прискорення перцептивного часу: *Осмі / осокори / рій ос / і ось / вже осінь / І / О / Осінь / Інь / Нь* (Б.-І. Антонич). У наведеному прикладі динамізація за допомогою фонокомплексних повторів перебуває в контекстуально-стилістичній взаємодії з темпоральною семантикою ключового слова поетичного циклу *осінь* і має підкреслити швидкий перебіг низки вражень від природних циклічних змін.

У поетичних текстах авангардистів відбувається використання звукових метафор, побудованих на основі музичних, хореографічних термінів, у межах яких профільовано семантику швидкого ритму. Такі образи, контекстуально взаємодіючі з лексичними повторами, також функціонують як чинники прискорення перцептивного часу: *У стоккато шуму шімі, / спотикатись в шумі шімі, / у строкатім шумі шімі, / це – любов. Ось така ти в шумі шімі, / у строкатім шумі шімі / ти – любов* (Нік Бажан). Цитований текст, суб'єктивний час якого згущено, має назву "Фокстрот" (швидкий парний танець).

У примітці автор пояснює, що *шімі* – це різновид фокстроту, хоча в термінологічних словниках не акцентовано на гіперо-гіпонімічних зв'язках цих слів.

Поезії авангардистів містять номінації, які є носіями повтору семи "час", що пояснюємо світоглядно-естетичними настановами футуризму з культом майбутнього та, відповідно, інтенцією його пришвидшення інтенсивною діяльністю (у поетичних текстах 20–30-х та 80-х років): *Понеділок / Вівторок / Середа / Четвер* і т. д. (Михайль Семенко "Сім"). Інтертекстуальний слід указанного тексту як прецедентного виявлено в поезії В. Голобородька "Понеділок": *Понеділок / Понеділок / Понеділок* і т. д., де спостерігаємо прискорення перцептивного часу на тлі лексико-семантичного повтору та парцеляції.

Слова темпоральної групи перебувають у сильних текстових позиціях (заголовках, перших рядках), створюючи семантико-прагматичні орієнтири для розвитку перцептивного часу. У поезії Майка Йогансена "Ах життя моє дороге" вербальні асоціати ключового слова *життя* (текстові синтагми з дієсловами у формі наказового способу або інфінітивами в його значенні) є носіями деонтичної модальності. Останню підтримує повтор сем емотивності, інтенсивності й оцінки, формуючи уявлення про активність, гедоністичну наповненість існування: *до холодного цілуй поту; бігти берегом; до вогню цілуй, до зубів; бігти вогню рінню: Ах життя моє, кругле, як м'яч, ти з яких зірвалось шківів? Души мене. Кров'ю мою пляч. – Так ніхто тебе не любить.*

Кінематографічність поетичних текстів стимулюють номінації природно-космічних змін, і темпоральна компресія сприяє формуванню уявлень про масштабність почуття: *Осінь – зима – весна – літо – і вона – все інша – вона – все далі – за нею – летіти – і весна – зимою – весна* (Михайль Семенко "Кохання"). Графічним сигналом пришвидшення перцептивного часу є тире, яке сегментує тексти на фрагменти, що є своєрідними емотивними подіями. Кількісні зміни у використанні словесно-поетичних засобів ведуть до якісних, формуючи експресивний "темперамент" (Й. Бродський) зображуваного.

У текстах авангардистів відбувається конвергенція несуміжних повторів слів темпоральної групи, неолексем темпорального змісту, утворених від них (*добище, добюка*), а також вигуків, дібраних за лейтмотивним принципом. Наведені чинники, до яких долучено також інтонаційні засоби, які виражають модальність здивування чи схвалення, є каталізаторами перцептивного часу: *Це якась незвичайна доба. Ба?! Доба?! Що доба!? Бери трохи вище! Це якась незвичайне добище!* (М. Гаско "Незвичайна доба").

Аксіологічні пріоритети авангардизму зосереджено на семантиці життєвої активності, яка веде до змін. Інтенсивний текстовий час супроводжує динамізовані автопортрети авангардистів, побудовані на експериментуванні з формами антропонімів шляхом розбивання на окремі частини та створенні їхніх асоціативно-семантичних полів на ґрунті схожих за звучанням іншомовних слів і метатетичних фонокомплексних повторів. Епатажність, яка межує із самоіронією, спричинює використання графічних форм, які спираються на латинську абетку: *geo O ge / ego / geo Wkurupij / geometr i / ya / geograf i / ya / geolog / ya* (Гео Шкурупій "geo O ge").

Авангардисти обстоюють ідею долучення до європейської культури, тому інтенсифікація текстового часу служить акцентуванню енергійного руху до передових мистецьких надбань. У поетичних текстах цьому слугує нагромадження дієслів, до яких належать неолексеми, побудовані на основі прецедентних антропонімів (пор. *Сосюра, Хвильовий*): *Геї, молоді, не сосюртесь, чуєте, / й не хвилюйтесь ні в яким разі* (Майк Йогансен "Про турбіни").

Аксіологічні акценти авангардистської естетики пролягають через мовленнєві форми на позначення потворної цивілізації. У поезії Едварда Стріхи "Кошмаролізація" прискорення поетичного часу створюють повтори форм минулого часу дієслова *померти* та вигуків і звуконаслідувальних слів (*allo, аяї, ер-ер*), що пов'язано з уявленням про швидке розповсюдження негативних чуток і значний обивательський попит на них. У такий спосіб сформовано оцінку духовного рівня споживачів інформаційних послуг. Часову динаміку підтримує неолексема *кошмаролізація*, яка завдяки незвичності форми стимулює зміщення в поетичній картині світу порівняно з узуальною: *Allo! Allo! / – кричить авто. Аяї! Аяї! / – дзвенить трамвай. / Важкий тягар / пре газетяр: / -Ер-ер! / Помер! / Помер! Сенсація! / Кошмаролізація!*

Світоглядно-естетичним девізом футуристів є "Місто, машина, маса!" В авангардистському поетичному мовленні парцеляція супроводжує суміжне вживання акціональних дієслів, які продукують поняття девалоризації людини – примітивної частини людського натовпу: *Сунуть / лізуть / поезуть / пересовуються / симетричність / німих пересовувань* (Михайль Семенко "Місто"). Динаміку перцептивного часу розгортають семні, лексико-семантичні та семантико-синтаксичні повтори, використання яких скріплює уявлення про монолітну стрічку вербального простору художнього тексту. У такий спосіб створено стилістичний ефект безсенсового хаотичного руху людей.

Уявлення про культ технічного прогресу стимулює винесення в сильні позиції художніх текстів (наприклад, заголовки) назв машин і механізмів. У поемі Я. Цурковського "Збентежений літак" відбувається пошук спільних граней між прагненням людини до свободи та рухом літака. Часоритм текстових уривків інтенсифіковано за допомогою фонокомплексного, лексичного повторів, авторських неологізмів, оказіональних семантико-синтаксичних форм. Авангардистська естетика охоплює технічний вимір урбанізації, схилення перед швидкістю руху. Тому природною є інтенція згущення перцептивного часу відповідних поетичних текстів на основі повтору звуконаслідувальних слів, які утворюють асоціативно-семантичні поля лексики на позначення транспортних засобів (*трамвай, автомобіль* та ін.): *Трам / вай / трам / трам / трам / трам / трамвай / авто / то-то-то / мо-мо-мо / мобіль / автомобіль* (Гео Коляда "Краса міста").

Аксіологічна платформа авангардизму акцентує на динаміці сприйняття та мислення, тому прискорення перцептивного часу відбувається за допомогою зміщень у поетичній картині світу порівняно з буденною, що виявляється в нагромадженні словесних образів, у межах яких повторено сему "інтенсивність": *Угору лізе вогневий буряк, / видається вище, і вище, і вище; / ударив, свиснув, розсипався іскрами / – ранок* (Майк Йогансен "Світанок"). Використання лексики на позначення яскравих, часто контрастних кольорів, зокрема червоного та синього, взаємодіє з безсплучниковістю: *Канна світанна / китайка у вітрі / фенікс у танці / водограй крові* (Віра Вовк). За тлумачним словником, *китайка* – це "густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю" [4, с. 155], а *канна*, як відомо, є багаторічною трав'янистою рослиною, що має яскраво-червоні квіти.

Світоглядно-естетичні настанови авангардизму зосереджено навколо дискредитації минулого, акцентування мізерності цивілізаційних здобутків. У поезії В. Хмелюка "Моя історія" прискорення перцептивного часу використано у зв'язку з ідеєю незначущості минулих суспільних подій. Для цього автор уміщує в парцелятивну конструкцію (у довільній, хаотичній послідовності) прецедентні імена, написані з малої літери (антропоніми *святополк, ярослав*, топоніми *тешин, краків, вашінгтон*), словосполучення на позначення значних часових відрізків (*17 століть, 20 століть*), а також ті, до складу яких належать побутовизми (*склеп Овочів, склеп Мішаних товарів, гречка блакитна*): *17 століть / 20 століть / князь варязький / святослав / ярополк / гречка блакитна*. Текст розбито на окремі словесні

уламки-зображення, що підкреслює фрагментарність, незначущість минулого.

Для авангардизму характерне заперечення раціонального як здобутку минулого та теперішнього. У текстах авангардистської поезії поширено вживання повторів акціональних дієслів на позначення безсенсового циклічного руху. Вони перебувають у складі імперативних конструкцій, що є носіями експресії, в основі якої перебуває повтор емосем. У поезії Ніка Бажана "Елегія атракціонів" у такий спосіб створено словесно-художню версію буття як уселенської циркової вистави. Прискорений текстовий час підпорядковано характеристиці існування без мети у метушливому світі всеохопного атракціону: *Крутисся, світ, крутисся, цирк, / крутисся, карусель! / островерхий фейєрверк / злітає над усе... / І день – у смерк, і ніч – у смерк, / і серце – нічичирк. / Крутись, скажений фейєрверк, / крутись, скажений цирк!*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, перцептивний час поетичного тексту виявляє системну взаємодію з моделюванням темпорального в народній культурі, мистецтві музики та кіно. Активізація внутрішньотекстової темпоральності виявляє себе як релевантна мовно-естетичним і світоглядно-аксіологічним настановам авангардизму. Пришвидшення перцептивного часу пов'язане із семантичним, прагматичним навантаженням ключових і наскрізних слів. За допомогою засобів мовної поетики відбувається збагачення вражень, уявлень, прискорене переживання інформації, яку продукують поетичні тексти. Для згущення перцептивного часу актуалізовано ресурси фоносемантичного, лексико-семантичного, семантико-синтаксичного рівнів. Компресію перцептивного часу в текстах авангардизму супроводжує аксіологічне перекодування компонентів референційних сфер "людина", "машина", "минуле", "майбутнє" та ін. Перспективним є дослідження мовленнєвих засобів перцептивного часу в його зв'язках з ідейно-естетичними платформами різних напрямків, течій і хвиль модерністського мистецтва.

Література

1. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. 324 с.
2. Бродский И. Поклонитесь тени. *Бродский И. Поклонитесь тени.* Санкт-Петербург: Азбука, 2000. С. 137–165.
3. Ейзенштейн С. Монтаж 1938. *Ейзенштейн С. Эстетика кино-мистецтва: дослідження, статті, лекції.* Київ: Мистецтво, 1978. С. 60–75.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4.

5. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, "воображаемый", "ментальный" и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ. Международная серия монографий*. Харьков: Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.
6. Тарасова Е. Время и темпоральность. Харьков: Основа, 1992. 136 с.
7. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка): учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1979. 219 с.
8. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Київ: Радянський письменник, 1969. 192 с.

References

1. Bondarenko A. (2013). Temporal'nist' u poetychnii movi XX stolittia [Temporality in the poetic language of the 20th century]. Nizhyn: M. M. Lysenko.
2. Brodsky J. (2000). Poklonitsia teni [To Please a Shadow]. Saint-Petersburg: Azbuka. Pp. 137–165.
3. Eisenstein S. (1978). Montage 1938. In: Eisenstein S., Estetyka kinomystetstva: doslidzhennia, statti, leksi [Aesthetics of film: studies, articles, lectures]. Kyiv: Mystetstvo. Pp. 60-75.
4. Bilodid I. K. et al. (eds.) (1973). Slovnnyk ukraiinskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. In 11 vols. Kyiv: Naukova dumka.
5. Stepanov Y. S. (1994). Prostranstvo i miry – novyi, "voobrazhaemyi", "mental'nyi" i prochie [Space and worlds – the new, the "imaginary", the "mental", etc.]. In *Filosofiiia iazyka: v granitsah i vne granits. Mezhdunarodnaia seriiia monohrafii*. Kharkov: Oco. Vol. 2. Pp. 3-18.
6. Tarasova E. (1992). Vremia i temporal'nost' [Time and temporality]. Kharkov: Osнова.
7. Turaeva Z. Y. (1979). Katehoriia vremeni. Vremia grammaticeskoe i vremia hudozhestvennoe (na materiale angliiskogo jazyka) [The category of time. Grammatical and fictional time (based on the English language)]. Moscow: Vysshhaia shkola.
8. Franko I. (1969). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [Some secrets of poetry writing]. Kyiv: Radians'kyi pys'mennyk.

A. I. Bondarenko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language and Methodology of Its Teaching, Nizhyn Mykola Gogol State University

Verbal means of acceleration of the perceptual time in the poetic texts of the Ukrainian avant-garde

Time is a form of matter, a fourth dimension of being and a category of culture. The present article characterizes subjective time as a broad concept in culture studies. It establishes a connection between the rhythm of perceptual time in literature and in music/film. The change of diction in a literary text is compared to montage (film) and rhythm, intonation and plot development (music). Every type of time except for the fictional is characterized by its own ways of slowing down and accelerating. The concentration of perceptual time in the

poetic texts of the avant-garde is accompanied by an axiological recoding of the components of referential spheres such as "individual", "machine", "the past", "the future", etc. This concentration provides a backdrop for the interaction between the axiological and the deontological modality.

The article addresses the connection between models of perceptual time and the aesthetics of the avant-garde. The activation of textual temporality is shown to be relevant to the aesthetic and philosophical ideas of the avant-garde. The author of the article elucidates the role linguistic and stylistic units play in accelerating the perceptual time. She offers an analysis of the stylistic interaction between linguistic means of poetic modelling. The article demonstrates that, in order to compress the perceptual time, the poets rely on phono-semantic (phonocomplex repetitions, leitmotif), lexical-semantic (lexical repetition, use of neolexemes), as well as semantic-syntactic (occasional combination, parcellation). The temporal rhythm is shown to have a visual and auditory perceptual basis. Language as the second signalling system makes impressions and ideas more vivid and accelerates the subjective time of poetic texts.

Key words: *perceptual time, linguistic means of modelling the perceptual time, avant-garde, repetition, parcellation.*